

דעת הרה"ג יוסף קאפח על השירה והזמר

בקובץ "כתבים"¹, חלק ב, עמ' 914 ואילך, הרב יוסף קאפח זצ"ל מבטא את אכזבתו העמוקה מן ההתייחסות הרדודה בתקופתנו לשירה ולזמר ותכניהם בהשוואה להכרתו את מסורת תימן בדור הקודם, ששירתה הייתה רבת תוכן ומשמעות ואילו שירת ימינו היא שירת ליצנות שיש בה רק התעוררות נפש הבהמית ותו לא. חושבני שכל אדם בר מעלה היה מצטרף לדברי הביקורת הללו, ואכן ראוי לשפר את הרמה הרוחנית ותוכן השירים וכוונתם לשם שמים. אולם בדברי פתיחה אלו אני מבקש לעורר רק על העניינים ההלכתיים במאמרו של הרב קאפח.

הביקורת ההלכתית הראשונה של הרב קאפח היא שלא רק שירי חולין נאסרו, אלא אף יש איסור לשיר פסוקים, כמו שנאמר בתלמוד:²

תנו רבנן: הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבית משתאות בלא זמנו – מביא רעה לעולם.

מתוך דברי ביקורתו מתבאר שאסור לשיר פסוק אף אם לא שרים אותו דרך שחוק, וכל שכן דרך שחוק. אולם נראה לי שרבנו הרמב"ם לא פסק גמרא זו להלכה, מפני שגם הוא מבין כרש"י שם, שמבאר שלא נאסר לשיר את הפסוק אלא דרך שחוק וזלזול או לכוונת עגבים, שכן כתב להדיא: "והתורה אסרה שיעשו מילות הנבואה מיני זמר בפחיתויות ובדברים המגונים"³. ואכן כך מנהג כל ישראל לשיר פסוקים בשירי הבקשות.⁴

1 בעריכת יוסף טובי, ירושלים תשמ"ט.

2 סנהדרין קא ע"א.

3 פירוש המשנה אבות, פרק א, הלכה טז.

4 שם בגמרא: "תנו רבנן: הקורא פסוק של שיר השירים ועושה אותו כמין זמר, והקורא פסוק בבית משתאות בלא זמנו – מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש ברוך הוא ואומרת לפניו: רבוננו של עולם! עשאוני בניך ככנור שמנגנין בו לצים. אמר לה: בתי, בשעה שאוכלין ושותין במה יתעסקו? אמרה לפניו: רבוננו של עולם, אם בעלי מקרא הן – יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים; אם בעלי משנה הן – יעסקו במשנה בהלכות ובהגדות; ואם בעלי תלמוד הן – יעסקו בהלכות פסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחג. העיד רבי שמעון בן אלעזר משום רבי שמעון בן חנניא: כל הקורא פסוק בזמנו – מביא טובה לעולם, שנאמר 'ודבר בעתו מה טוב' (משלי טו)".

ואכן במגן אברהם הבין כפשוטו וכתב (סימן תקס, ס"ק י'): "דברי תשבחות – כתוב בליקוטי מהרי"ל שלא כדין הוא שמשוררין במשתה 'אודך כי עניתני' וכה"ג כמה פיוטים לשמחת הריעות, כי אז התורה חוגרת שק ואומר: עשאוני בניך כמין זמר. אך בב"ה לרגלים מצוה לזמר וכו'. עכ"ל. ונ"ל דלא שרי אלא אותם השירים

בהמשך דבריו, בעמ' 916, הרב קאפח יוצא חוצץ נגד הנוהג לרקוד לצלילי שיר החזור על עצמו עשרות פעמים, "כיצד מרקדין לפני הכלה", מפני שמדובר בהתפעלות חינמית חילונית תוך הזעה וסירחון. ועוד, שאין כאן התרוממות הנפש, שהרי כשהיו רוצים לפתור בעיה מתמטית לא היה עושים כך.

אולם ראשית נראה שאין מטרת הריקוד לפני חתן וכלה לדבקות הנפש אלא לשמח חתן וכלה, שיש מצווה לשמח אותם, ולא כל חתן וכלה צעירים עומדים בדרגת שכלתנות וקדושה לשמוח ולהתלהב מהגיגי שיר עמוק, כמו שכתוב: "קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחה נגינתם", ונערים ובחורים אינם שמחים בעמקות המחשבה, לכל הפחות לא במהלך הריקודים בחתונה.

שנית, על השאלה כלום זו התרוממות הנפש והמחשבה, יש לעיין אם חז"ל היו פותרים כך בעיה מתמטית עם זריקת הדסים וקליות. והנה מסופר בתלמוד⁵:

אמרו עליו על רבי יהודה בר אילעאי, שהיה נוטל בד של הדס ומרקד לפני הכלה, ואומר: כלה נאה וחסודה. רב שמואל בר רב יצחק מרקד אתלת. א"ר זירא: קא מכסיף לן סבא! כי נח נפשיה, איפסיק עמודא דנורא בין ידיה לכולי עלמא, וגמירי דלא אפסיק עמודא דנורא אלא אי אחד בדרא אי לתרי בדרא. א"ר זירא: אהנייה ליה שוטיה לסבא, ואמרי לה: שטותיה לסבא, ואמרי לה: שיטתיה לסבא. רב אחא מרכיב לה אכתפיה ומרקד. אמרי ליה רבנן: אנן מהו למיעבד הכי? אמר להו: אי דמיין עלייכו ככשורא – לחיי; ואי לא – לא".

יש כאן תיאור חי של הגברת שמחת חתן וכלה, ובוודאי לא בא ר"י בר' אלעאי בכובד ראש עם בד הדס ועמד ואמר לכלה "כלה נאה", והלך וישב לו במקומו המכובד, כי

שנתקנו על הסעוד' כגון בשבת, אבל פיוטים אחרים אסור. ועיין בס"ח, סימן קע"ו. ע"כ. וכן החמיר ביש"ש גיטין פ"א ס' י"ד".

אולם פירוש הדברים אינו כפשוטו, כמבואר במסכתות קטנות מסכת כלה רבתי (פרק א, הלכה ו): "היכי דאמי כמין זמר? כגון דומיר ביה ודעתיה על הירהור. ופסוק בלא זמנו, דאמר בקינות. אמר רבא פסוק בזמנו, בנחמות בשעת שבעה".

וגם רש"י (סנהדרין קא ע"א) הבין אחרת את משמעות הגמ', והוא מפרש כמין זמר - שמשנה את ניקוד הפסוק, ואילו הקורא פסוק בבתי משתאות שלא בזמנו פירושו שעושה ליצנות מן הפסוקים כדי לשעשע את בני המשתה.

אולם במאמר חמץ לרשב"ץ, אות ב, מבין את פירוש רש"י ז"ל, שאינו קורא אותו באותן טעמים שקורים הפסוקים אלא כגון הנגינות שמזמרין בהם כדי לשמח המסובין. ובהערות שם הביא מהרב יד רמ"ה, שכתב: "דהני מילי מאן דקרי ליה דרך שחוק. אבל מאן דמכוין לשבוחי ביה לקב"ה דרך ניגון, שפיר דמי, ומילתא צריכא עיונא". ועי' עוד בשדי חמד (אסיפת דינים, מערכת ז, אות יב, ד"ה וגזרו שלא לנגן, כרך ז, עמ' 397), שהעלה שאם שרים דרך שבח, מותר. וכן העלה באורך בשו"ת יביע אומר (חלק ג, אורח חיים, סימן טו, אות ה).

איזה בוש נגרמה לר' זירא מפעולה זו? ההבנה הפשוטה מדברת על ריקודים חיים עם פעולות בלתי שגרתיות משמחות אשר כל הציבור מתלהב ומתקבץ סביב המרקד, וכלשון התלמוד: "כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה".⁶ לפיכך, אפילו אם רקד כמה דקות, מסתבר שחזר מספר פעמים על המשפט "כלה נאה [...]". רק התבדחות יתרה אסורה, שנאמר: "אז ימלא שחוק פיננו".⁷ וגם דין זה לא הביאו רבנו אלא לגבי שחוק הרבה וקלות ראש,⁸ אבל לא נאסר להרבות שמחת מצווה.

ביקורת הלכתית אחרת באה בעמ' 918, וזה לשונו: "שאיין מטרת הריקוד מטרה לעצמה אלא כדי למשוך את האוזן לדברי השיר". מקור דבריו בדברי הרמב"ם:⁹ "ורוקדין ומספקין ומטפחין ומפוזין ומכרכרין כל אחד ואחד כמו שיודע. ואומרים דברי שיר ותושבחות". משמע שעיקר הריקוד בא לצורך השבח.

אולם יש לעיין בדבר, מפני שאם הדברים יפים לשמחת בית השאובה, שאין בה מטרה אחרת לכל הכינוס כי אם לשבח להקב"ה, אין הדברים יפים לגבי שמחת חתן וכלה ביום חופתם, שמטרתה כפולה, לשמח חתן וכלה ולשבח להקב"ה. אמור מעתה. אין צורך בריקוד ונגינה עדינה שאפשר לפתור בה בעיה מתמטית, אלא צריך האדם להתנער מאדישות חיי היומיום ולהתלהב בשמחה ובריקוד לצורך שמחת חתן וכלה, ולצורך זה באות אותן פעולות לא שגרתיות ונגינה בתופים ובמחולות העשויים לסחוף את הקהל למטרה נעלית זו, שהיא מטרה לעצמה בלי קשר ישיר לשבח הקב"ה.

נוסף על זה, גם בשמחת בית השאובה מציאות הדברים אינה כפי שאנחנו מדמינים. הנה נאמר בתלמוד:¹⁰

תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש, התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים, ועדיין היו באין לידי קלות ראש, התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה.

הרי שעל אף הזמר הקדוש והנעלה יש שוליים שלא נאסר להם לשמוע זמר, אף על פי שמטרת התכנסותם לא הייתה ממש לשם שמים.

ועוד מסופר שם¹¹ על רבן שמעון בן גמליאל, שכשהיה שמח בשמחת בית השואבה, "היה נוטל שמונה אבוקות של אור, וזורק אחת ונוטל אחת, ואינן נוגעות זו

6 חגיגה יד ע"ב.

7 ברכות לא ע"א.

8 רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו, הלכה כ. והוא שמי שאוכל ושותה ושמח ברגל לא יימשך ביין ובשחוק ובקלות ראש ויאמר שכל מי שיוסיף בזה ירבה במצוות שמחה, שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינן שמחה אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוונו על ההוללות והסכלות אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל.

9 הלכות שופר וסוכה ולולב, פרק ח, הלכה יג.

10 סוכה נא ע"ב.

בזו", וזו כאמור שמחה המעוררת את לב כל שכבות הקהל. נמצא שאין צורך בסוג ניגון וריקוד עד כדי פתירת בעיה מתמטית סבוכה.

ביקורת אחרת באה בעמ' 919, כשהרב דן במי ששרים עשרות פעמים "וטהר לבנו לעבדך באמת", שחז"ל גינו אמירת משפט וכפילתו. ומקור דבריו בדברי רבנו:¹²

קרא פסוק וחזר וקראו פעם שנייה – הרי זה מגונה. קרא מלה אחת וכפלה, כגון שקרא "שמע" "שמע" – משתקין אותו.

פסק זה כבר נתבאר בתלמוד:¹³

הקורא את שמע וכופלה – הרי זה מגונה. מגונה הוא דהוי, שתוקי לא משתקין ליה! לא קשיא: הא דאמר מילתא ומילתא ותני לה, והא דאמר פסוקא פסוקא ותני ליה.

הרב קאפח ביאר שם את שיטת הרמב"ם כדברי הרי"ף בביאור התלמוד, שמי שחוזר על מילה משתקים אותו, אבל מי שחוזר על פסוק, אין משתקין אותו. עוד הביא שם את דברי התוספות והירושלמי, שמוכח מהם שעיקר הקפידה הוא רק בשעת קריאת שמע. אם כן, שלא בשעת קריאת שמע, לא רק שאין צורך לשתקו, אלא גם אינו מגונה, בפרט מי ששר דרך התעוררות כל הרוקדים בבקשה שיהי רצון שיטהר הקב"ה את לבנו לעבדו באמת.

לסיום, בעמ' 916, וגם בהלכות תעניות (פרק ה, הלכה ד), הרב קאפח מביא את דברי רבנו בתשובה רכ"ד, האוסר מכל וכל זמר המביא לריגוש הנפש: "ועצם הזמר והניגונים – כולם אסורים", וכן עולה גם מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (אבות א, טז), ונראה שהבנת הרב קאפח את דברי הרמב"ם, שאסור לשמוע כלי נגינה, ואפילו בשירי קודש, ואפילו שלא על היין. והביא עוד שם בהלכות תעניות לאסור שמיעת כל שירה בכלי, אף שירי קודש, מדברי הרב "לחם יהודה" (עייש) ו"הנודע ביהודה" והרב "פרי הארץ" ועוד.

וכך ראיתי בקובץ תשובות של הגר"י קאפח:¹⁴

שגם מה שנהגו בשמחת בית שאובה, זהו התר של אשכנזים, המקילים בכל

11 סוכה נג ע"א.

12 הלכות קריאת שמע, פרק ב, הלכה יא.

13 ברכות לג ע"ב.

14 קובץ תשובות הגר"י קאפח, בעריכת ר' א' הזמי ור' י' פרחי הי"ו, פורסם באשכול תשובות הר"י קאפח,

באתר: http://hydepark.co.il/topic.asp?topic_id=2660580&forum_id=20067.

מה שיכולים, ולדעת הרמב"ם אין שום התר. ואין חילוק בין כלי אחד לכמה כלים.

בנקודה זו רצוני להרחיב. האם באמת לדעת הרמב"ם אין שום היתר לנגן אף בשירי קודש? על זה מוסבים דבריי לקמן.

***

פרק א. מקורות חז"ל לאסור את הנגינה.¹⁵

שלב א: "חורבן בית ראשון".

באיכה רבה (פתיחתא כג) איתא:

אמר רבי: שמונה עשרה שנה היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת: עבדא בישא, זיל, חרב ביתה דמרך, דבניה לא שמעין ליה. "וישחו כל בנות השיר" – שעלה וביטל השיר מבית המשתה. הה"ד: "בשיר לא ישתו יין"¹⁶

וכן הביא רש"י בפירושו לספר קהלת, פרק יב.

נמצא שביטול השיר מבית המשתה מיוחס כבר לבית ראשון, אך משנבנה הבית השני, חזר ההיתר, עד שנגזרה הגזרה בשלהי בית שני, כפי שעולה משיר ב"ספר בן סירא", שהשתמשו בכלי נגינה במשתה היין:

שיר-א-ל על משתה היין	כחותם על כיס זהב
משפט שיר על משתה היין.	כומז אודם על ניב זהב
כך נאים דברים יפים על משתה היין	כרביד זהב ובו נופך וספיר
קול מזמור על נועם תירוש ¹⁷	מלואות פז וחותרם ברקת

ובן סירא ממשיך בשבח השירה ואומר:

חליל ונבל יעריבו שיר ומשניהם – לשון ברה¹⁸

15 כדי להקל על הקורא, סידרתי את המקורות לפי זמנם, שלבים שלבים בהתפתחות האיסור, וציינתי באיזה שלב נאמרה כל מימרה.

16 ישעיהו כד, ט.

17 דברי בן סירא, הספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, רמת-גן תש"ך, לב, ד-ו.

18 שם מ, כא, מתוך מאמרו של ד"ר אברהם שפיר, מוסיקה והלכה: תרתי דסתרי או שני חלקים של שלמות אחת?, בתוך הגיגי גבעה ו, תשנ"ח, עמ' 39-51.

שלב ב: ביטול הסנהדרין (לפני חורבן בית שני).

נאמר במשנה:¹⁹

משבטלה סנהדרין, בטלה השיר מבית המשתאות, שנאמר: "בשיר לא ישתו יין" וגו',²⁰

זמן ביטול הסנהדרין מבואר בתלמוד הבבלי²¹, שארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחנות, כלומר בשנת 30 לספה"נ.²² ובפירוש המשנה לרמב"ם שם נאמר:

אמר ה': "זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם"²³, יבטלו הסנהדרין, והם הזקנים, שעליהם אמר הכתוב "תתן לך בכל שעריך"²⁴, יבטלו גם הנגינות".

וב"ספר המצוות" (מצוות עשה קעו), נאמר שמצווה זו נוהגת כשיש בית דין גדול בירושלים. וכן מתבאר מן הירושלמי דלקמן, שכתב: "וכי מה היתה סנהדרין גדולה מועלת".

דברי הרמב"ם בפירוש המשנה נאמרו במפורש כבר בתלמוד:²⁵

וממאי דמשבטלה סנהדרי כתיב? אמר רב הונא בריה דרב יהושע, דאמר קרא: "זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם"!

ובתלמוד ירושלמי מבואר הטעם לביטול הנגינות:

אבא בר רב ירמיה אמר: "זקנים משער שבתו" וגו' – אמר רב חסדא:

19 משנה סוטה ט, יא.

20 ישעיהו כד, ט.

21 שבת טו ע"א.

22 החורבן היה בשנת 70 לספה"נ, שהיא שנת שע"ט לשטרות. אמנם בראש השנה לא ע"א-ע"ב נאמר שגלתה סנהדרין מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא, ושנת ביטול הסנהדרין לגמרי הייתה שנת 425 לספה"נ לערך, כ-355 שנה לאחר חורבן בית שני, ושרידיהם שלה נותרו עד המאה השמינית לספה"נ. אולם מדברי הירושלמי, שמזכיר בו רב חסדא את ביטול הסנהדרין משמע שהיה הרבה קודם לכן ואף סמוך ממש לחורבן. כלומר, אף על פי שלא בטלה לגמרי, מכל מקום כוחה נחלש כבר עם החורבן. הרב מרגליות, יסוד המשנה ועריכתה, עמ' לו, הערה טו. וכן כתב הרמב"ם (הלכות סנהדרין, פרק יד, הלכה יג): "ארבעים שנה קודם חרבן בית שני בטלו דיני נפשות מירושלם, אף על פי שהיה המקדש קיים, מפני שגלו הסנהדרין, ולא היו שם במקומן במקדש". ודלא כחכם אחד שטעה בזה.

23 איכה ה, יד.

24 דברים יז, יח.

25 סוטה מח ע"א.

בראשונה היתה אימת סנהדרין עליהן, ולא היו אומרים דברי נבלה בשיר. אבל עכשיו, שאין אימת סנהדרין עליהן, הן אומרי' דברי נבלה בשיר.

שלב ג: "גזירות פולמוס אספסיאנוס" (68 לספה"נ).

בפולמוס של אספסיינוס גזרו²⁶ על עטרות חתנים ועל האירוס.

הפולמוס של אספסיינוס היה כשנתיים לפני החורבן, כשעלה על רוב א"י חוץ מירושלים בשנים 67–68.²⁷ ובפירוש המשנה לרמב"ם נאמר:²⁸

"פולמוס" הוא זמן אותו האדם ועת שלטונו, ו"אירוס" הוא כעין עגול חלול, קושרין עור על אחד משני צדיו, ומכין עליו, והוא ממיני כלי הזמר, ושמו אצלינו במערב "אלטאר".

עוד נאמר במקום אחר בפירוש המשנה:²⁹

ו"אירוס", כלי עגול דומה לכברה ועליו קלף מצדו האחד, ומקישין עליו ביד, ושמו הידוע אצלינו "אלטאר", ופעמים מספידים את המתים בכלי הזה, וזה אצלינו הרבה.

ויש להבין מה נתחדש בפולמוס זה איסור באירוס יותר מבשאר הכלים שגזרו בהם 38 שנה קודם לכן?

וכן נשאלת השאלה, מדוע הרמב"ם כותב שלוש פעמים "אצלינו" לגבי כלי שחז"ל אסרוהו. ואי"ה יתברך, יתבאר הדבר בהמשך דברינו.

ובתלמוד נאמר:³⁰ "אחר³¹ מאי? זמר יווני לא פסק מפומיה".

וכתב רש"י שם:

26 גטין ז ע"א: "אל ריש גלותא לרב הונא: כלילא מנא לן דאסור? א"ל: מדרבנן. דתנן: בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עטרות חתנים ועל האירוס. אדהכי קם רב הונא לאפנויי. א"ל רב חסדא, קרא כתיב: "כה אמר ה' אלהים הסר המצנפת והרם העטרה זאת לא זאת השפלה הגבה והגבוהה השפיל" (יחזקאל כא). וכי מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך: בזמן שמצנפת בראש כ"ג - עטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כ"ג - נסתלקה עטרה מראש כל אדם. אדהכי אתא רב הונא, אשכחינהו דהוי יתבי, א"ל: האלהים! מדרבנן. אלא חסדא שמך וחסדאין מילך".

27 ועל פולמוס של טיטוס לענין עטרות כלה, כתב בית הבחירה למאירי סוטה מז ע"א: "והוא שבא אחר אספסיינוס נ"ב שנה".

28 סוטה, פרק ט, משנה טו.

29 כלים, פרק טו, משנה ו.

30 חגיגה טו ע"ב.

31 "אחר" הוא אלישע בן אבויה, רבו של ר' מאיר, שהיה בדור השלישי של התנאים.

זמר ייוני לא פסק מביתו. והיה לו להניח בשביל חורבן הבית, דכתיב "בשיר לא ישתו יין".³²

ואמר ר' יוחנן:³³

כל השותה בארבעה מיני זמר – מביא חמש פורעניות לעולם, שנאמר: "הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם, והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ה' לא יביטו".³⁴ מה כתיב אחריו? "לכן גלה עמי מבלי דעת" – שגורמין גלות לעולם. "וכבודו מתי רעב" (שם) – שמביאין רעב לעולם. "והמונו צחה צמא" (שם) – שגורמין לתורה שתשתכח מלומדיה. "וישח אדם וישפל איש"³⁵ – שגורמין שפלות לשונאו של הקב"ה. ואין "איש" אלא הקדוש ב"ה, שנאמר: "ה' איש מלחמה" (שמות טו). "ועיני גבוהים תשפלנה" (שם) – שגורמין שפלות של ישראל. ומה כתיב אחריו? "לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק וירד הדרה והמונה ושאוה ועלז בה" (שם).

שאלה למחשבה: האם יש הווא אמינא שר' יוחנן דיבר בשירי קודש בכלי, ועליהם יאמר: "את פועל ה' לא יביטו"?

וכן אנו מוצאים (בשנת 230 לספה"נ לערך):³⁶ "אמר רב: אודנא דשמעא זמרא תעקר".

רב, מגדולי אמוראי כבל בדור הראשון, ואם נניח שאמר את דבריו לאחר שירד לבבל, אם כן זה בין השנים 218–246, כמאה וחמישים שנה אחר החורבן, וכעבור 60–70 שנה לערך, שבר רב חסדא את ה"טנבורא", כאמור להלן.

שלב ד: "האיסור של רב הונא" כ270 שנה לספה"נ:³⁷

אמר רב הונא: זמרא דנגדי ודבקרי [מושכי ספינות ורועי בקר] – שרי, דגרדאי [אורגי בגדים] – אסיר. רב הונא בטיל זמרא, קם מאה אווזי בזוזא ומאה סאה חיטי בזוזא, ולא איבעי. אתא רב חסדא זלזיל ביה, איבעאי אווזא בזוזא, ולא משתכח.

32 ישעיהו כד, ט. גם מרש"י עולה שרק זמר ייוני היה לו להניח מפני החורבן אבל לא שירי קודש.

33 סוטה מח ע"א.

34 ישעיהו ה, יב.

35 ישעיהו ה, טו.

36 סוטה מח ע"א.

37 סוטה מח ע"א.

ויש בזה כמה פירושים. ראה רש"י והמאירי.

ונעיר כאן כמה שאלות למחשבה: אם הזמר נאסר בבתי המשתה כבר משבטלה הסנהדרין, ואפילו בפה, איזה זמר ביטל ר' הונא? האם שיר קודש? האם שיר חול? האם רק בבית המשתה או גם בבית? ועוד. כשזלזל רב חסדא, מה התיר, שירי חול בפה או אף בכלי? בבית המשתה או רק בביתו? פתרון שאלות אלו יתבאר לקמן בדברי הגאונים.³⁸

וכן אנו מוצאים קרוב לזה באותה תקופה, כלומר בשנים 250–290 לספה"נ, דיון בתלמוד³⁹ בהקשר לדברי המשנה: "ועל האירוס". כשמסבירה הגמרא, "מאי אירוס? א"ר אלעזר: טבלא דחד פומא [תוף גדול]", היא מספרת על מאורע שהתרחש 180–200 שנה אחר החורבן. וזה לשונה:⁴⁰ "רבה בר רב הונא עבד ליה לבריה טנבורא [תוף גדול שצלילו דומה לצליל האירוס]. אתא אבוה תבריה [שבר אותו]. אמר ליה: מיחלף בטבלא דחד פומא [כלומר באירוס]. זיל עביד ליה אפומא דחצבא או אפומא דקפיזא [כלומר: לך תופף על כלי בית]".

ומדברי רש"י והמאירי מתבאר שגזרו דווקא לנגן בכלי מסוים שמשמיע קול מסוים.⁴¹

שאלה למחשבה: אם נאמר שמשחרב המקדש בטלו כל מיני הכלי זמר אף לצורך מצווה, היאך עלה בדעתו של רבה בר ר' הונא לעשות תוף לבנו? ולאיזה צורך עשאו? ואם לצורך מצווה או הלוויית המת מותר לנגן בו, למה סבו, ר' הונא, שבר אותו? ועוד, מדוע לא דן הרמב"ם בכלי "האירוס"?

עוד דיון יש בתלמוד (בשנת 300 לספה"נ לערך):⁴²

שלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנא לך דאסיר? שרטט וכתב להו: "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים".⁴³ ולישלח להו מהכא: "בשיר לא ישתו יין ימר שכר

38 אבל לומר שנאסרו שירי קודש וחול בכלי מפני החורבן בבית המשתה והותרו שירי קודש בפה, נמצא שרב הונא אסר שירי קודש בפה, וזה לא הגיוני, ובפרט שדעת הגאונים דלקמן אינה כן.

39 סוטה מט ע"ב.

40 רב הונא היה ראש ישיבת סורא תחת רב בשנת ד'י"ד (253 לספה"נ לערך). רב הונא כיהן בתפקידו 40 שנה. רב הונא נפטר בשנת ד'נ"ז לבריאת העולם (297 לספה"נ, 608 לשטרות), ורב חסדא נפטר בגיל 92 בשנת ד'ס"ט לבריאת עולם (309 לספה"נ, 520 לשטרות).

41 רש"י, סוטה מט ע"ב: "מיחלף בטבלא דחד פומא - זוג של עינבל שעושים בבית משתאות דומה לו בקול, ואתי למעבד הוא דגזור עליה. כלומר, לדעת רש"י מדובר בכלי וצליל מסוים. גם בית הבחירה למאירי סוטה מז ע"א סבור שמדובר בכלי ובזמר מסוים, שהרי הוא אומר: "והיו עושיין בו שיר גדול כבבתי החתנים". ובגטין ז ע"א הוא אומר: "האירוס, והוא תוף המקשקש ומשמיע קול גדול והמיהה יתירה".

42 גטין ז ע"א.

43 הושע ט,א.

לשותיו"⁴⁴! אי מההוא, הוא אמינא אני מילי זמרא דמנא, אבל דפומא שרי. קמ"ל.

מר עוקבא, אמורא בבלי בדור הראשון או השני, היה ראש הגולה אחרי רב הונא, 300 שנה אחר ספה"נ לערך, והיה מרבתי של רב חסדא, כמבואר באיגרת רב שרירא גאון, ולכן מתאים מאוד שישאלו את תלמידו של ר' הונא שאסר זמר בפה: מר עוקבא, מנא לן שזמר בפה אסור?

מעשה נוסף של מר עוקבא מופיע בתלמוד הירושלמי:⁴⁵

מר עוקבא מישלח כתב לריש גלותא דהוה דמיך וקאים [ישן וקם] בזימריין "ישראל אל תשמח כעמים אל גיל" [ושינה מלשון הפסוק, כדי שלא ישרטט].

ויש להבין באיזה שירים היה ישן וקם ריש גלותא, בשירי קודש או חול או ח"ו פריצות? בכלי או בפה? לכאורה, מסתבר שכיוון שאסר מר עוקבא בעקבות רבו את השירה בפה, לכן הוכיח את ריש גלותא. אלא שיקשה, והלוא רב חסדא זלזל בו, אם כן יש לריש גלותא על מי לסמוך! ואם תאמר שהיה ריש גלותא ישן בכלי שיר של קדש, ועל זה הוכיח אותו, שמשחרב הבית נאסר לשמוע כלי נגינה אפילו בשירי קודש, מדוע נסמך על הפסוק "אל תשמח אל גיל כעמים", היה לו להיסמך על הפסוק שנאמר במשנה, "בשיר לא ישתו יין"?! ואם תאמר שמשם הוא אמינא שאסרו לשמוע כלי נגינה דווקא על היין, אם כן, שירי קודש הותרו שלא על היין! אלא מה תאמר שאסרו שירי קודש אף שלא על היין, אלא שהעדיף להיסמך על הפסוק "אל תשמח אל גיל כעמים", שמשמע ממנו שאסרו אף שלא על היין. והלוא פסוק זה פירשוהו הגאונים בשירי חול, והיינו "אל תשמח כעמים", אל תשמח בשירי חול! ומחמת זה נדחקו התוספות לומר שמדובר בשהיה ריש גלותא מתענג ביותר. אולם נראה פשוט יותר שהיה "קאים ודמיך בזימריין", היינו זמר חול בכלי, והתיר אותו משום שלא היה בבית המשתה. ורב חסדא, הלוא זלזל והקל לשמוע שירי חול בבית המשתה שלא על היין, אבל מר עוקבא, כתלמידו של ר' הונא, שלח לו שיש להחמיר בזה כשיטת רבו. ואפשר גם שרצה לומר לו שרב חסדא זלזל רק בשירי חול בפה, ולא בכלי.

התייחסות נוספת בתלמוד⁴⁶ בערך 320 לספה"נ.⁴⁷

אמר רב יוסף: זמרי גברי ועני נשי – פריצותא, זמרי נשי ועני גברי – כאש בנעורת. למאי נפקא מינה? לבטולי הא מקמי הא.

44 ישעיהו כד, ט.

45 מגילה ג, עג ע"ג.

46 סוטה מח ע"א.

47 ר' יוסף מלך בפומבדיתא בשנת תרל"א, לאחר פטירת רבה, כ-250 שנה אחר החורבן.

עוד נאמר בתלמוד⁴⁸ לעניין השיר (בשנת 300–340 לספה"נ):⁴⁹

אמר רבא: זמרא בביתא – חורבא בסיפא. שנאמר: "קול ישורר בחלון חרב
בסף כי ארזה ערה".⁵⁰ מאי "כי ארזה ערה"? אמר ר' יצחק: בית המסובך
בארזים, עיר הוא? אלא אפי' בית המסובך בארזים מתרועע.

מאוחר יותר יש התייחסות לדברי רבא (בשנת 420 לספה"נ לערך):⁵¹

אמר רב אשי: שמע מינה, כי מתחיל חורבא, בסיפא מתחיל. שנאמר: "חרב
בסף". ואיבעית אימא, מהכא: "ושאיה יוכת שער".⁵² אמר מר בר רב אשי:
לדידי חזי ליה, ומנגח כי תורא.

עד כאן המקורות התלמודיים לעניין נגינה הנצרכים לענייננו, ועדיין לא ברור לנו ממש
איזו נגינה אסרו, שירי חול בכלי או גם שירי קודש בכלי.

כדי להגיע לבירור ההלכה, נביא לפי הסדר תשובות הגאונים ודברי הרי"ף
והרמב"ם בעניין זה.

***

פרק ב. מקורות הגאונים והרי"ף בפירוש הסוגיות.

והריני מבארם לפענ"ד בתוך דבריהם בסוגריים מרובעים.

תשובות הגאונים, הרכבי, סימן ס:⁵³

והא דשלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנא לן דאסיר [...] הכין חזינא כי מנהג כל
ישראל בבתי משתאות סתם, וכל שכן בית חתן וכלה, שמשמחין בקולות
שלשמחה [כלומר כלי נגינה. וכן כתב לקמן "בקול נגינות"]. ואומ' דברי שירות
ותושבחות לפני הקב"ה, וזוכרין אותותיו וחסדיו עם ישראל מקדם, וקיווי גלוי
מלכותו והבטחותיו הטובים, ובשורות נחמות שבישרו הנביאים את ישראל,
ופיוטין הרבה על אילו הדברים וכיוצא בהן בקול נגינות ובבתי חתנים וכלות

48 סוטה מח ע"א.

49 רבא (280–352 לספה"נ) היה אמורא בבלי בולט מן הדור הרביעי (סוף המאה הרביעית לספה"נ). אני סבור
שדיבר בעניין זה בשנת 660 לשטרות לערך, כלומר כ-60 שנה אחרי רב חסדא, כ-250 שנה אחר החורבן.

50 צפניה ב,יד.

51 סוטה מח ע"א. רב אשי, סוף תקופת האמוראים, סמוך לחתימת התלמוד.

52 ישעיהו כד,יב.

53 תשובה זו מיוחסת לר' האי גאון, וכן נראה מדברי ר' שמואל בן עלי גאון. ראה יוסף ינון פנטון, תשובות רב
שיריא גאון, עמ' 429.

שמחות וזכר חופות וברכות להצליחם ולהכשירם, ואין אדם בעולם מישראל נמנע מכל אלה. אבל זמרא דאסר מר עוקבא [כשיטת רבו, ר' הונא, ואפילו בפומא] דברים שאינן כסדר הזה **אלא נגינות** [נגינות הם בכלי, כאמור לעיל, וכפי שנאמר בהמשך דבריו, "שלא מבעיא במנא"]. שלאהבת אדם לחברו ולשבח יפה ביפיו ולקלס גבור בגבורתו וכיוצא בזאת, כגון שלישמעאלים הללו, שנקראין אשעאר אלגזל, לא מיבעיא במנא דאסיר [דמשבטלה סנהדרין אסרו - זמן הרבה לפני מר עוקבא] אלא **אפילו בפומא בלחוד אסיר**. [כפי שיבאר מיד שזה מה שחידש ר' הונא]. ובעיקר דבר זה [נגינות חולין בכלי]. שנינו: "משבטלה סנדרי - בטל שיר מבית המשתאות, שנ' "בשיר לא ישתו יין" וגו'". ואמרינן עלה: ממאי דבסנדרי כתי' ? אמר רב הונא בריה דרב יהושע, אמ' קרא: "זקנים משער שבתו" וגו'. ודאמרינן: רב הונא אסר זמארא רב חסדא זלזיל ביה, לא על שירות שלישראל אמרו [כי שירי ישראל, היינו שירי קודש, לא נאסרו מעולם, אפילו בכלי] אלא על **דברי הגוים** ["דברי" היינו שירת חולין בפה, שאין בהם נבלה ופריצות, ואילו "נגינות" האמורה לעיל משמעה ששירת חולין אסורה אף בפה על היין]. ואמרינן: אמ' רב הונא: זמר ניגדי ובקרי - שרי, זמר גילדאיי - אסיר. וזה הזמר שאומ' מושכי הספינות, שהן ניגדי, וזמר רועי בקר, דאינון בקרי, אינון אינון משירות שלישראל, ואע"פ כן התירו רב הונא [אף על פי שהוא אוסר שירה בפה], שחקר וראה כי לא היו בו דברי גידופין ולא דברים מכוערין, ויש בו עזרה ומסעד למושכין ולרועין. אבל זמר שלבורסיים, חקר כי היו בו דברים מכוערין, ואסרו [לשיטת הגאון, הזמר שזלזל בו רב חסדא הוא זמר של חולין בבית המשתה ובפה דווקא ושלא על היין, כי בכלי זמר חולין בבית המשתה כבר אסרו חז"ל קודם לכן, משבטלה סנהדרין !]. ומה שהזכרתם בשאלה,⁵⁴ שהנשים משחקות בתופים ומחולות, אם במושב שלאנשים אין דבר קשה מזה. ולא בתופים ובמחולות, אלא אפילו בפומא מכוער הדבר, ואסור. דאמ' רב יוסף: משרן גברי ועניאן נשי - פריצותא, משרן נשי ועאנו גברי - כאש בנעורת.

כלומר, הגאון אינו דן באיסור נגינה בכלי בחתונה, שהוא מותר אף בתוף, אבל נאסר מצד הפריצות. ומכאן מתבאר יותר בין היתר שבכל השמחות והחתונות שדיבר עליהם קודם לכן, מדובר בנגינה בכלי, ואפילו בתוף, ולא עלה על דעתו שצריך לתופף בקפיזא, כנזכר לעיל.

תשובה דומה יש בתשובות הגאונים החדשות, מהדורת עמנואל, סימן נד:

54 השאלה נשלחה מקאבס שבצפון אפריקה, שהיו נוהגים לרקוד בה נשים בחתונות לקול תופים. השווה עוד ספרו של ד' שפרבר, מנהגי ישראל, חלק ז, עמ' שדם.

ולענין זמרא במנא, ודאי איסורא. והוא דתנן: ⁵⁵ משבטלה סנהדרין, בטל שיר מבית המשתאות, שנ' "בשיר לא ישתו יין" ⁵⁶. ואמרי': ממאי דבסנהדרין תלי, דאמ' רב הונא בריה דרב יהושע, דאמ' קרא: "זקנים משער שבתו בחורים מנגינתם" ⁵⁷. שלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנן לן דאסור? שרטט וכת' להו "אל תשמח ישראל אל גיל בעמים". ואמרי': ונשלח לי הם הכי [גם כן] "בשיר לא ישתו יין". אי מהתם, הוה אמינא: זמרא דמנא, אבל דפומא שרי. קמ"ל. ⁵⁸ וא"ר יוחנן: כל השותה בארבע מיני זמר, מביא חמש פורעניות לעולם [...]. ⁵⁹ [צ"ל: אבל אי] אית בהו שבחן של ישראל ובשורת משיח וקווי ישועה וקביליא דאומות העולם וסידרא דצרות דשרינ' בה ובקשות, שפיר דמי. ומנהג כל ישראל למימרן, ודודר מיניה [וחוץ ממנו] כמה נאה להימנע ממנו. **אבל האי דטייעית** [הלשון הערבית], **דאית ביה פריצותא, ראוי למונעו** [גם כאן הגאון אוסר שירי חולין בפה, כפי שהוא מסתמך לקמן מדברי ר' הונא. אבל שירי חול בכלי אסרו אותם חז"ל משבטלה סנהדרין, ושירי קדש בפה, לא נאסרו מעולם]. דהא אמ' רב הונא: זמרא דניגדי ודבקרי – שרי, זמרא דגלדאי – אסור. ⁶⁰ ופי' ניגדי – מושכי ספינות. ומנהגם עדיין דמשרו להון חד וענו בתרי. ובקרי – רועי בקר. וגלדאי – הם הבורסיים הדשין בבורסקי, יש להן זמר, כמה שאומ' הידד בשעה שדשין בגת. ואנחנא לא ידענא מאי טעמ' שרא רב הונא האי ואסר האי, אלא כך דומה, שבדק את זה שהיה בימיו וראה בו דברי פריצות, ובדק את זה ולא ראה בו דברי פריצות. וכל דבר שיש בו פריצות מוטב למונע ממנו, כדאמ' רב יוסף: משרו גברי ועניין נשי – פריצותא, משראן נשי וענו גברי – כאש בנעורת. למאי נפקא מינא? לבטולי הני מקמי הני. ומי שידו פשוטה לגזור וגזירתו מתקיימת, עושה בזאת לפי צורך שעה. דהא רב הונא אסר זמרא [זמרת חולין שאין בה דברי פריצות], ורב [חסדא] בתריה זלזיל בה.

ובעבור הקש הזה שמקשינן [בשירי חול שהותרו לפי רב חסדא] בשרביט של עץ, וקורין אותו איקאע אל קציב, אינו דומה למיני זמר, לפי שאין לו קול נעים זימרא, לא כנבל וכינור ולא כעוגב ואבוב ולא אפי' כקול מחול ותוף וחליל, וכל שכן כצלצל, אלא קול גרידא הוא, ואינו עשוי אלא כמו מדה ומשקל שלא להאריך בנעימה יתר מדאי ולא לקצר יתר מדאי. ומי שאומ' הרי יש בו [כלומר שיש בו קול נעים] לא דמי לחשבון שעל נימי כנור ונבל, שאוחזין נימ' ומניחין נימ' כדי להשתנות הקול. ואפי' שיש בזה שיקול, בזה אין ראייה לאסרו בחול.

55	סוטה מח ע"א.
56	ישעיהו כד, ט.
57	איכה ה, יד.
58	גטין ז ע"א.
59	סוטה מח ע"א.
60	סוטה מח ע"א.

מן המילים "לאסרו בחול", עולה ששירי חול נאסרו בכלי, אלא שהתיפוץ בכלי ההקשה הזה אינו דומה לכלי נגינה, אבל שירי קודש לא נאסרו מעולם, ולא דנו בהם כלל, ואפילו בכלי.

ויש עוד תשובות דומות באוצר הגאונים, גיטין ז וסוטה מח.

המסקנות העולות מדברי הגאונים:

1. "משבטלה סנהדרין" הוא שם כולל שמשמעו 'מפני החורבן', היינו שבטלה הסמכות שכפתה שלא ישירו דברי נבלה בשיר, כמו שכתבו הגאונים: "ובעיקר דבר זה שנינו".

2. מה שנאסר בשמיעה משבטלה סנהדרין, כדאמרינן אודנא דשמעה זמרא תעקר, וכן השותה במיני זמר וכו', מדובר בשירי חול במשתה היין בכלי.

3. ר' הונא הוסיף לאסור זמרת חולין בבית המשתה בפה, אף לא על היין, שזה יותר ממה שגזרו משבטלה סנהדרין, שאסרו בכלי. ואף בביתו אסר, כמו שמתבאר מדברי רש"י והמאירי, אבל לשיר בפה נגינות שירי חול לצורך זירוז העבודה שרי. ורב חסדא, שזלזל בו, היינו שהתיר שירה של חולין בפה רק שלא על היין, כיוון ששתיית היין עלולה להביא את האדם לניבול פה בשיר אף בלא כלים.

4. נגינות של מצווה לא נאסרו מעולם. ומנהג כל ישראל לנגן בהם אף בתופים, כמו באירוס, ואף על היין.

בזה יתבאר שאסר מר עוקבא על ריש גלותא רק להתענג בשירי חול בכלי בביתו, ואמר לו על זה שרק לצורך זירוז עבודה התיר רב חסדא נגינה זו, אבל לא להתענגות יתרה.

וכן מתבאר שנאסר לנגן באירוס בשירי החול, שלא אסרו אותו משבטלה סנהדרין אלא מפולמוס של אספסיאנוס, ולכן לא דנו בו הגאונים והראשונים, כיוון שממילא נאסר עם שאר כלי השיר של חולין.

ולכן מובן מדוע לא נידונה שאלת תוף האירוס והטנבורא, מפני שהאירוס נאסר רק בשירי חול, וממילא אין צריך לכתוב אותו, כיוון שהוא כלול עם שאר הכלים.

כעת נבוא לפסק הרי"ף.⁶¹

הרי"ף פותח את תחילת הסוגיה בהלכה בשם ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחאי על דברי הגמרא: "אסור לו לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז..." והוא מוסיף:

גרסינן בגיטין בפרק קמא. שלחו ליה למר עוקבא: זמרא מנא לן דאסור? שרטט וכתב להו "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". ולישלח להו: "בשיר לא ישתו יין ימר שכר לשותיו"? אי מההיא, הוה אמינא: זמרא במנא הוא דאסיר, אבל זמרא בפומא מותר. קמ"ל דאסיר.

אחר כך הוא מביא קטע בנושא "כלילא", היינו 'כתר לכלה'. וחוזר שוב לעניין הנגינה. וזה לשונו:

וגרסינן בסוף סוטה: אמר רב: אודנא דשמע זמרא תעקר. אמר רבא: זמרא בביתא – חורבא בסיפא, שנאמר "קול ישורר בחלון חורב בסף"⁶². אמר רב יוסף: זמרן גברי ועניין נשי – פריצותא, זמרן נשי ועניין גברי – כאש בנעורת, למאי נפקא מינה? לבטולי הא מקמי הא. אמר ר' יוחנן: כל השותה יין בארבעה מיני זמר, מביא חמש פורעניות לעולם, שנאמר: "הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ידליקם. והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם" וגו'⁶³. מה כתיב בתריה? "לכן גלה עמי מבלי דעת וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא" וגו'.⁶⁴

והרי"ף מסיים את דבריו בזה הלשון:

פירש גאון: הא דאמרינן "זמרא בפומא אסיר", ה"מ כגון נגינות של אהבת אדם לחבירו ולשבח יפה ביפיו, כגון שהישמעאלים קורים להם אשעא"ר. אבל דברי שירות ותשבחות וזכרון חסדיו של הקב"ה, אין אדם מישראל נמנע מזאת, ומנהג כל ישראל לאמרן בבתי חתנים ובבתי משתאות בקול נגינות ובקול שמחה, ולא ראינו מי שמיחה בזאת.

אנו רואים שמסקנת הרי"ף ממש כשיטת הגאונים, שהאיסור הוא רק על שירת חולין בבית המשתה ובכלי נגינה, ואחר כך נאסרה שירת חולין בבית המשתה אף בפה על היין, כדעת ר' הונא וכמר עוקבא תלמידו, אבל נגינות של קודש לא נאסרו, והמנהג לאמרן בכלי שיר אף על היין.

פרק ג. דעת הרמב"ם.

כדי להבין היטב את פסק הרמב"ם, שעולה לכאורה שהוא אוסר את כל סוגי השיר בכלי, עלינו להתבונן בכל מקורותיו.

62 צפניה ב, יד.
63 ישעיהו ה, יא-יב.
64 ישעיהו ה, יג.

נפתח תחילה בפירוש המשנה לרמב"ם,⁶⁵ שבו כותב רבנו באופן כללי לעניין סוגי הדיבורים:

ואני אומר כי הדיבור יתחלק לפי חיוב תורתנו לחמשה חלקים: מצווה, ואסור, ומאוס, ואהוב, ומותר [...] וכתב שם שהמקור לאסור את הדיבור האסור והמאוס, כלומר דברי חולין], הרי אין צריך לדברים ולא לציווי, שראוי לשתוק ממנו לגמרי [...].

וכעת ניגש רבנו לעניין חיבור השירים:

ודע כי השירים המחוברים באיזו לשון שיהיו, אמנם יבחנו בענייניהם, והם נוהגים מנהג הדיבור, אשר כבר חילקנוהו. ואמנם בארתי זה, אף על פי שהוא מבואר, לפי שראיתי זקנים ואנשי מעלה מאומתינו, שכאשר יהיו במשתה יין, **בחתונה או בזולתה** [אין הוא אמינא של שיר במשתה יין של חולין בלא כלי על פי מה שידוע מן ההיסטוריה של ספרד באותה תקופה, שאותם אנשים ששרים דברי חולין הקפידו שלא לשיר אותם בכלי כפי שהמציאות ידועה,⁶⁶ אלא שהרמב"ם מדבר כאן על תוכן השיר], וירצה אחד לשיר שיר ערבי, אפילו היה ענין זה השיר בשבח הגבורה או הנדיבות, וזה מן החלק האהוב, או בשבח היין, יגנו זה בכל אופן מן הגינוי, ואין מותר אצלם לשומעו. ואם ישיר המשורר שיר מן השירים העבריים, לא יגונה זה, ולא יחשב חמור, עם היות בזה הדיבור מה שהוזהר ממנו או המאוס. וזו סכלות גמורה, לפי שהדיבור לא יאסר ויותר ויאהב וימאס ויצווה באמירתו לפי לשונו, אלא לפי עניינו. שאם יהיה עניין זה השיר מעלה, **צריך לאומרו באיזו לשון שיהיה**. ואם יהיה עניינו פחיתות, צריך להניחו באיזו לשון שיהיה. ולא עוד, אלא שיש אצלי בזה תוספת, שאם יהיו שני שירים שלהם ענין אחד, לעורר כח התאוה (השפלה) ולשבחו ולשמח הנפש בו, והיא פחיתות, וזה מחלק הדיבור המאוס, לפי שהוא יעורר ויזרז

65 אבות, פרק א, משנה טז.

66 כפי שרואים מתשובת הגאונים לקאבס, וכן מעצם השאלה שנשלחה אליו מהעיר חלב, כאמור להלן, תשובה תרכד, וכן מספר הכוזרי, מאמר ב, אות סד, הכותב "המוסיקה מלאכה נכבדת אצל בני אדם". ד"ר אברהם שפיר, במאמרו הנפלא על מוזיקה והלכה, כותב בפרק "המוסיקה כבסיס למדעים", שבימי הביניים סברו שארבעה מדעים מהווים הכנה של הסטודנט ללימודי הפילוסופיה והתאולוגיה, ונקראו בלטינית קוודריביום (Quadrivium): חשבון [אריטמטיקה], חכמת התשבורת [גאומטריה], תכונה [אסטרונומיה-אסטרוולוגיה], והמוסיקה. דונש בן לברט מוסיף בספרו "פירוש לספר יצירה": "וזהו מדע המוסיקה, והוא הנכבד ביותר בארבעת המדעים המדויקים והאחרון כולם" [בתרגום מערבית]. כלומר, דונש בן לברט רואה בחכמת המוסיקה, לאו דווקא הליטורגיה, אחד מיסודות המדע האנושי בימיו. ורבי יוסף עקנין מארס צובה [חלב], תלמידו המובהק של הרמב"ם, שלמענו חיבר את ספרו הגדול "מורה הנבוכים", כתב ספר בערבית בשם "טב אלנופוס [מרפא הנפשות]". בפרק כז בספרו הוא מטעים שהוראת המוסיקה חשובה ביותר ללימודי המדעים, ומזכיר שני סוגי מוסיקה, המוסיקה המעשית והמוסיקה התאורטית.

למידה פחותה, כמו שיתבאר מדברינו בפרק הרביעי,⁶⁷ ויהיה אחד משני השירים עברי והאחר ערבי או בלשון אחרת, תהיה שמיעת העברי והדיבור בו יותר מאוסה אצל התורה למעלת הלשון, ושהיא אין ראוי להשתמש בה אלא למעלות, וכל שכן אם יצורף לזה שימוש בפסוק מן התורה או משיר השירים לזאת הכוונה, שאז יצא מחלק המאוס לחלק האסור, המוזהר ממנו, הואיל והתורה אסרה שיעשו מילות הנבואה מיני זמר בפחיתויות ובדברים המגונים.

נמצאנו למדים מפירוש המשנה שמותר, ואף צריך, שהרי הוא אומר "צריך לאמרו", לשיר על היין בבית המשתה שירי מעלה וקדושה, ואף בשבח מידות טובות כמו הגבורה והנדיבות, בין בלשון עברי בין בלשון ערבי בין בשאר לשונות.⁶⁸ אבל שירי חול, וכל שכן שירים המעוררים את כח התאוה והמימוש השפל, אסור לשיר אותם.

ומותר לשיר פסוקים מן התורה ומן הנביאים לשבח לה' ולהידבק בו, אבל אסור כלל ועיקר להשתמש בפסוקים לכוונה מגונה, ח"ו, שמלבד איסור שירי נבלה, עוד משתמשים בזה בפסוקים. כך למשל, אם שרים בחתונה "כשם שאני רוקד כנגדיך ואיני יכול ליגע בך" בכוונה שפלה [כי מה עניין הירח לחתונה]. נמצא מדבריו בפירוש המשנה ששירי קודש על היין מותר לשיר אותם אף בבית המשתה.

ומותר לנגן את הפתיחה של השיר שאין בה מילים, מה שנקרא בערבית "תקסים", כיוון שהוא לצורך השיר וכמו שכתוב בפירוש המשנה:⁶⁹

"ומחלק", הוא הזמר שמזמר המזמר בחליל על דרך הדבר הנאמר לפני שיתחיל המנגן לנגן, אשר כנגדו בזמר הכנור "אלתושיח".⁷⁰

אמנם לכאורה עדיין לא ברור די הצורך אם רבנו מדבר בכלי או בפה, משום שלא נחת כאן אלא לעניין חלקי הדיבור וסוגיו, אף על פי שזה נראה פשוט. אולם מדברי תשובתו לקמן מתברר הדבר בלא ספק, אלא שהיה נחוץ לנו כאן ראשית להביא את דבריו בפה"מ כדי להשלים את התמונה הכללית על השקפת רבנו בעניין השירים ותוכנם.

וכעת נתבונן בתשובת הרמב"ם.⁷¹ ראשית, עלינו לשים לב שהשאלה היא על שירי פריצות בערבית בכלי נגינה [המתרגם מעיר שהשאלה מקוצרת ביותר, וחסרים בה למשל הדברים המצוטטים בסוף התשובה]. ונוסח השאלה מארם צובא: "המותר לשמוע שירה עם שירי האזור הערביים וזמר?". על שאלה זו עונה רבנו:

67 נראה שכוונתו לפרק רביעי, משנה כג: "שלא יניח אדם דבריו אלא במקומם המועיל".

68 כמו שכתוב בשו"ת הרי"ף, סימן רפא: "ש"ץ שמוציא מפיו דברים שאינם הגונים, כגון שהוציא מפיו דבר נבלה ומרנן בשירי ישמעאל, מסלקין אותו". היינו שירי עגבים. וזה ברור.

69 פירוש המשנה, ערכין, פרק ב, משנה ג.

70 התושיח (توشيح) הוא סוגה קולית סופית בעלת מפעם גמיש ודיאלוג בין הזמר הסולן לליווי הכלי.

71 מהדורת בלאו, סימן רכד.

ידוע שעצם הזמר והניגונים ["של חול", כאמור להלן] כלם אסורים, אפילו אין אומרים עליהם מלים כלל, לאומרים, ז"ל: ⁷² "אודנא דשמעא זמרא תעקר". וכבר באר התלמוד ⁷³ שאין הבדל בין שמיעת הזמר או ניגון על מיתרים או השמעת הנעימות בלא [מלים] [ואם כן אסור לשיר שירי חול "בפה ובכלי"]. אלא כל מה שמביא לידי **שמחת הנפש והתרגשותה** [הוא] אסור, כמו שאמרו, וסמכו דבריהם אל איסור הנביא, [שאמר]: "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". ⁷⁴ וטעם זה [הדבר] ברור מאד, לפי שכוח תאוה זה צריך לכובשו ולמונעו ולמשוך ברסנו, ולא שיפעל ויחיה מתו [עיינן מורה נבוכים, חלק א, פרק ה. ותן דעתך שרבנו אינו אומר שטעם הדבר ברור, "משום שמשבטלה סנהדרין בטל השיר", אלא מטעמי מידות והנהגה]. ואין משגיחים באחד היוצא מן הכלל, שמעטים כמותו, אשר [זה הניגון של שמחת הנפש והתרגשותה בענייני חול, כמבואר בפירוש המשנה וכן להלן] מביאו לידי שמירת הנפש ומהירות התפעלות להשגת מושכל או כניעה לדברים האלהיים, לפי שדיני התורה לא נכתבו אלא לפי הרוב והרגיל, שדברו חכמים בהווה. ⁷⁵ וכבר בארו לנו הנביאים זאת ואמרו בגנות השימוש בכלי השיר על דרך הפולחן ע"י שמיעתם, וזה אומרם: "הפורטים על פי הנבל כדוד חשבו להם כלי שיר". ⁷⁶

כאשר מתבוננים בדברי הנביא, רואים שמדובר בגנותם של האנשים הנותנים פורקן ליצריהם על ידי ניגון בכלי שיר והגעה לשמחה יתרה, וחושבים שמותר להם, שכאילו מעשיהם כדוד המלך ע"ה. אבל שירי קודש למטרת הכניעה וכיסופים לה', מאן דכר שמיה? אדרבה, הנביא מזכיר את שבח הנגינה כדוד המלך. ועל הנביאים נאמר: "ולפניהם נבל ותף וחליל וכנור והמה מתנבאים". ⁷⁷

ורבנו כותב במפורש שדברי הנביא "אל תשמח ישראל" אמורים בשירי פורקן של חולין ⁷⁸. וזה לשונו:

72 סוטה מח ע"א.

73 גטין ז ע"א, ופירושוהו הגאונים בשירי חול.

74 הושע ט, א.

75 עיין למשל שבת, פרק ו, משנה ו ומשנה ט.

76 עמוס ו, ה.

77 שמ"א א, י.

78 ואם תאמר שהמשנה אסרה משבטלה סנהדרין שירי קודש בכלי משום "בשיר לא ישתו יין", אם כן מה חידש ר' הונא בשירי חולין? ! הלוא זה פשיטא. ואם תאמר שהמשנה אסרה שירי קודש בכלי, ור' הונא ומר עוקבא אסרו אף שירי קודש בפה, הלוא מפורש בתשובות הגאונים: "אבל זמרא דאסר מר עוקבא דברים שאינן כסדר הזה אלא נגינות שלא הבת אדם לחברו ולשבח יפה ביפיו ולקלס גבור בגבורתו וכיוצא בזאת, כגון שלישמעאלים הללו, שנקראין אשעאר אלגזל". אלא ודאי המשנה אסרה רק שירי חול בכלי, ור' הונא אסר אף בפה רק בשירי חול, כמבואר לעיל בתשובות הגאונים.

וכבר בארנו בפרוש אבות⁷⁹ שאין הבדל בין הדיבורים העבריים לדיבורים הערביים, ואין זה אסור או מותר אלא לפי העניין הכלול באותם הדיבורים. ואלבא דאמת אסור לשמוע דבר טפשות, אפילו נאמר שלא בשירה [כמבואר שם מחלק הדיבור המאוס]. ואם מנגנים אותו [את הזמר הפרוץ] על כלים, יש כאן שלשה איסורים: איסור שמיעת דבר טפשות. ונבלות הפה [שהוא מחלק דיבור האסור]; איסור שמיעת שירה, ר"ל זמרא בפומא [דווקא בבית המשתה, שמקורו בדברי רב הונא ומר עוקבא בגיטין ז ע"א]; והאיסור לשמוע כלי מיתרים [שמקורו במימרה "משבטלה סנהדרין בטל השיר", בסוטה ט,יא, האמורה בשירי חולין, משום שהיו אומרים דברי נבלה בשיר, ור' הונא גזר בכלי אף שלא בבית המשתה]. ואם זה במקום שתיית יין, יש איסור רביעי, והוא אומרו יתעלה: "והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתייהם".⁸⁰ ואם המזמרת אשה, יש שם איסור חמישי, לאומרם ז"ל: "קול באשה ערוה",⁸¹ ומכל שכן אם היא מזמרת. [וכבר] התבארה האמת במופת, והיא שהכוונה בנו שנהיה גוי קדוש, ולא יהיה לנו מעשה ולא דיבור אלא בשלמות או במה שמביא אל השלמות, ולא שנעורר הכחות המונעים מן כל טוב, ולא שנפקיר [עצמנו] בהוללות ושחוק. וכבר בארנו בזה הענין במורה בחלק האחרון שבו,⁸² מה שיש בו מספיק בדברים [שהם] מופתיים לאנשי מעלה.

כלומר, איסור שירה הוא אך ורק בשירי חול על היין ובשירים המביאים לידי הפקרות והוללות וצחוק, וכל שכן שירי עגבים, וכל שכן שירת אישה. אבל שירי קודש, מאן דכר שמיהו? הרי אין הרמב"ם מדבר בהם כלל! והרמב"ם מסיים את דברי תשובתו במילים אלו:

ומה שאמרו הגאונים ז"ל [שמותר]⁸³ הוא זמר דברי שירות ותושבחות, כמו שכתב בעל ההלכות ז"ל.⁸⁴ אבל חס ושלום להזכיר שירי החול בהם [במשתה היין], לא נשמעה זאת בישראל לא מן גאון ולא מן הדיוט. והתימה על אומרכם "במעמד כשרים", והכשרים לפי דעתי אינם מצויים במקומות שתית משקה משכר. וכבר בארנו גם בזה במורה⁸⁵ מה שיש בו מספיק. ומכל שכן אם יוסיפו

79 אבות א, יז, שהבאתי לעיל, המדבר במשתה היין ועל כלי נגינה.

80 ישעיהו ה, יב, המדבר בשירי חול. ועיין מורה נבוכים, חלק ג, פרק ח.

81 ברכות כד ע"א.

82 חלק ג, פרק ח.

83 תשובות רב האי גאון, בתשובות הגאונים הרכבי, סימן ס; שערי תשובה, סימן קנב; גנזי קדם, עמ' 58;

ובתשובות הגאונים אסף, א, עמ' מה, תשובה כא, בשם ר' משה גאון, ששליח ציבור ששר שירים בערבית

פסול לעדות, היינו דווקא בשירי עגבים. ובתשובות הגאונים אסף ב, עמ' 105, סימן קצג.

84 רי"ף, ברכות כה ע"ב, בשם גאון.

85 חלק ג, פרק ח.

על זה [על שירי חול בפה במשתה היין] ע"י שמיעת כלי שיר. ושלום. וכתב משה.

ברור מדברי רבנו שאינו אוסר, ולא עלתה על דעתו לאסור מעולם, שמיעת כלי נגינה, בשירי קודש, כשם שברור שהוא מסתמך על דברי הרי"ף והגאונים, ובדבריו בתשובתו הוא אוסר רק שמיעת "עצם הזמר והניגונים כולם אסורים" בשירת חולין בכלי או בפה על היין. ומה שכתבו הגאונים, "מנהג כל ישראל", מדובר אפילו בבית המשתה על היין, ובלבד שיהיו שירי קודש.⁸⁶

ואם נפשך לומר שבכל נגינה בכלי יש משום התפקרות הנפש, על מה המשנה אומרת⁸⁷ "החליל מכה לפנייהם עד שמגיעים קרוב לירושלם", ומה היה בשמחת בית השאובה, ומה הוא מה שביאר להדיא בפירוש המשנה לאבות, שאם יהיה עניין זה השיר מעלה, "צריך לאומרו באיזו לשון שיהיה", אלא ודאי רבנו מבדיל בין ניגוני חול לבין ניגונים של קודש.

וכן בתשובות רפואיות להרמב"ם,⁸⁸ הוא מציע למלך:

לישון עם זמר כלי מיתר, וינמיך קולו בהדרגה, ויחליש מיתריו, וישיר בלחישתו עד שירדם [המלך], ואז יחדל. כך אומרים הרופאים, כי השינה הבאה באופן זה מקנה לו לאדם מידות טובות,⁸⁹ וע"י הסדר כלי הדם היא מתקנת את הגוף.⁹⁰

וכן הוא מציע בפרק ה משמונה פרקים להתרפא בנגינה, וכוונתו לומר שיבריא את גופו כדי שיוכל לעבוד את ה'. וזה לשונו:

86 ומה שהקשה הטור, שתשובה זו סותרת לכאורה את דברי הרמב"ם ב"יד החזקה", שכתב שם שהשירה בפה אסורה רק על היין, וכאן אסר אף שלא על היין, זו אינה קושיה כלל, כיוון שכאן מדובר בשירי חולין ופריצות המביאים לידי התרגשות ושמחה יתרה של חולין, מה שאינו כן בהלכה מדובר על שירת חולין בלבד, שלא נאסרה אלא על היין.

87 משנה, ביכורים, פרק ג, משנה ג.

88 מהדורת מונטנר, חלק ד, עמ' 156.

89 ראה מאמרו של רס"ג בספר "אמונות ודעות" על סוגי הניגון ותועלתם. גם רבי שם טוב בן יוסף פלקירא (ספר המבקש, ורשא תרפ"ד, עמ' קכג-קכו, ספרד (1225-1295)), סוקר בספרו את החכמות ומזכיר את המוסיקה כחכמה השלוש-עשרה.

90 לדעתו, מחברים חכמים את המוסיקה, מפני שהניגון גורם לאנשים להתנחם על מעשיהם הרעים, מחזק את לב האנשים ביצאם לקרב, ומקל על החולים את סבלם. כלי הנגינה המשובח ביותר בעיניו הוא הכינור. ושם, עמ' 155-158, מתנצל הרמב"ם על שהוא מציע להשתמש ביין ונגינה האסורים לפי דת ישמעאל, מפני שמחובתו להציע מה שהרפואה מציעה. במילים אחרות, הרמב"ם לא היה מציע דבר איסור באופן גורף, והראיה ששם בחלק א, במאמר הנהגת הבריות, עמ' 50, הוא אומר על היין: "והיין למי שיוכל לקחת אותו", כלומר לא לבני דת האסלם. כלומר, במקום איסור הוא מסייג את דבריו. ולכן לקמן, כשכתב בעניין שמיעת נגינה, לא סייג "למי שמתר", כיוון שנגינה כזו לא נאסרה מעולם על ידי חז"ל, אך להבדיל, המוסלמים אסרו אותה.

וכן אם התעוררה עליו מרה שחורה, יסירה בשמיעת שירים ומיני נגינות, ובטיוול בגנות ובבניינים נאים, ובישיבה עם צורות נאות, וכיוצא בזה ממה שירחיב הנפש, ויסיר דאגת המרה השחורה ממנה. ותהיה הכוונה בכל זה שיבריא גופו, ותכלית בריאות גופו שידע [...], עד שישגי וידע מה' מה שאפשר לדעתו.

כלומר, ברור שיש בנגינה יסוד של עבודת ה' והבאה לידי "מידות טובות", כמבואר בתשובות הרפואיות. ומה שכתב בתשובה רכ"ד, "אלא כל מה שמביא לידי שמחת הנפש והתרגשותה, הוא אסור", היינו התרגשות התאוה שלא לעבודת ה', הגורמת להתגברות התאוות החשוכות וליבוי היצרים האפלים. וכך משמע קצת מדבריו בפירוש המשנה. וזה לשונו:⁹¹ "קלות ראש, היפך כובד ראש שקדם, וענינו שלא ישתקע בשעשוע ושחוק וזמר".

הוא שביארנו שהאיסור הוא רק בשירת חולין ושמצווה לנגן בכלי שירי קודש לרפואה ושכל מה שמרגש את האדם ברגש כניעה או שמחה לעבודת ה' ולצורך שמחת מצווה, מצווה הוא.⁹²

וכן כתב בנו של רבנו הרמב"ם, ר' אברהם החסיד, על המטרה בהתכוננות לתפילה, שמי שרוחו נשברה ולבו נדכה, הוא היותר ראוי להיענות. וזה לשונו:⁹³

ומשום כך חייב לשכחו יתעלה בכלי הנגינה והלחנים [...] אם הוא יוצא ממנו בזיכוך הלב ע"י שהוא פונה לעברו יתעלה, "אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני" [...]. דע איפה דבר זה ונהג על פיו [...].

ואילו היה אסור לנגן בכלי שיר תמיד מחורבן הבית, מה זה עלתה על דעתו לנגן בכלי לפני התפילה?! ח"ו להעלות על הדעת שר' אברהם יתיר זאת, וכל שכן כאן, שלהחושבים שאסור, הוא חולק על חז"ל?! אלא ודאי הוא כמו שאמרנו. וכן כתב עוד

91 ברכות טו.

92 וכן מתבאר מבית הבחירה למאירי, גטין ז ע"א. וזה לשונו: "כל מיני זמר העשויין לשמחת הוללות ושלא לכוין בהם לשבח הבורא יתברך או לצד מצוה, אלא דרך קלות ראש ותענוג במיני מאכל ומשתה, אסור לשמעו ולהשתעשע בו, בין שנעשה הזמר בכלי בין שירה על פה, וכל שכן במקום שהנשים מצויות שם, והדבר בא לידי הרגל עבירה. ומכל מקום כל שיש בו שבח ותהלה לשם, כגון מיני פיוטים ומזמורים, מותר אף בבית חתנים ומשתאות. וכן הדין לשמח חתן וכלה, שכל שאין בו צד פריצות מותר, ואין לו לדיין באלו אלא מה שענינו רואות לפי מקומם ושעתם. ואף המקראות מלמדים שלא נאמר אלא דרך פריצות, והוא שאמר "כעמים", כלומר כמנהג העמים, וכן "בשיר לא ישתו יין", שכל אלו דרך פריצות וקלות ראש. ובמסכת סוטה מ"ח א' נראה כן בהדיא, כמו שביארנו שם. הרי שהבין בפשיטות שכל האיסור בכלי היה רק בנגינת חולין, ומעולם לא גזרו בשירי קודש. ואם ידע שהרמב"ם אוסר, היה לו לכתוב כדרכו: "וגדולי המחברים אוסרים בשירי קדש".

93 בספרו המספיק לעובדי ה', מהדורת ניסים דנה, עמ' 117.

ר' אברהם בספר "המספיק"⁹⁴ שהשלמות הרוחנית תלויה במצב הרוח, והוא מזכיר לעניין זה את הנגינה. ושם, בעמ' 247, בהקשר לחוש השמע, הוא אומר: "יש להמנע משמיעת דברים המעוררים את היצה"ר כגון שירי אהבים ושירים בשבח היין". כלומר, בזה האיסור, אבל אין איסור לשמוע שירי שבח לה'. אדרבה, מצווה היא.

והנה חסיד בן בנו של חסיד, ר' דוד המיימוני, דור שביעי להרמב"ם, אומר בספרו "מורה הפרישות ומדריך הפשיטות"⁹⁵ בעניין ההדרכה הנכונה בשימוש בחוש השמיעה. וזה לשונו:

דרכו האמצעית שיאזין ללחנים שקולים ושירים קצובים המגדילים את חיבת הלב לאהובו, עד כדי כך שיהיה בלתי מוכשר לפנות לזולתו, ובמיוחד אם היו הלחנים מלווים במילים הרומזות לעניין הזה ומעוררות את הכוונה הזאת [כלומר, נגינת השתפכות הנפש אף בלא מילים, וכל שכן בלוויית מילות קודש]. ולפיכך החסידים ובני הנביאים היו לוקחים להם מיני כלי זמר, כדי לעורר הנשמה במקצבים יפים ושונים המביאים את הנשמה לידי געגועים ליסודה המעולה ומקורה המפואר, ומזכירים לנשמה את עולמה הנחמד, כמו שנא' "ולפניהם נבל ותוף וחליל". ואזי תשוט בים הסמוך למושב היתרונות האושר החיים והחדווה [...].

והוא מאריך עוד בעניין זה, ומסיים את דבריו שם, עמ' 65:

וכוונת הכלים הללו היא גילוי כבוד הנשמה והבאתה לאט לאט אל היופי המוחלט בעולמה הנאור, והבאתה אל מקורה האלהי ע"י טבע הניגונים. והאומנות הזאת מרפאת הנשמות ברפואה רוחנית נאורה ומעוררת בה את התשוקה לשוב לקונה [...] ומדליקה בלבבות האהובים את אש האהבה ע"י הזכרת ה', ידיד הנפשות, והחזרה על שם המלך הקדוש [...] וזה ברור וגלוי, לא יכחישנו אלא כסיל קשה ערף אשר אין לו הבנה לא בתורה ורמזיה ולא בנפשו ומקורה. וישתדל להמעט להאזין אל שאר תענוגי השמיעה, פרט למה שהוא מתאים לתכליתו ועוזר אותו לנטות אחרי אהובו.

נדמה לי שאחרי מילים אלו אין עוד מה להוסיף למי שחושב שחז"ל אסרו לדעת הרמב"ם כלי זמר בשירי קודש.⁹⁶

94 הוצאת פלדהיים, עמ' 79 ועמ' 274.

95 הוצאת טוב, עמ' 62.

96 וכן כתב ריה"ל, עוד לפני הרמב"ם, בספר הכוזרי, מאמר ב, אות נ: "וכמו שהתחוננים צריכים מחשבה וכוונה, כן השמחה במצותו ובתורתו צריכים מחשבה וכוונה, שתשמח במצוה עצמה מאהבתך המצוה בה, ותכיר מה שהטיב לך בה, וכאילו אתה בא באכסנייתו קרוא אל שלחנו וטובו, ותודה על זה במצפון ובגלוי, ואם תעבור כן השמחה אל הנגון והרקוד היא עבודה ודבקה בענין האלהי".

נותר רק לברר מדוע לא נזכר איסור הניגון באירוס בדברי הגאונים ובהרי"ף ובהרמב"ם?

והנה, ראשית יש לחקור למה נאסר האירוס 38 שנה אחר ביטול הסנהדרין, אם ממילא נאסרה קודם לכן השירה בבית המשתה?

לפי מה שלמדנו מדברי הגאונים, עולה בפשיטות שלא גזרו משבטלה סנהדרין על כל הכלים בבית המשתה של חולין, והתירו רק את תוף האירוס, ואחר כך אסרו בבית משתה של חול גם את האירוס, אבל התירוהו בשירי קודש. אבל אז יקשה, מדוע שבר' הונא את הטנבורא של נכדו, אלא אם נאמר ששבר אותו מפני שרצה נכדו לנגן שירי חול שלא על היין, ור' הונא הוא שהוסיף והרחיב את הגזרה מחוץ לבית המשתה, ורבא לא עשה כאביו, או שעשה את הטנבורא קודם הרחבת הגזרה, עד שבא ר' הונא אביו ושבר את הטנבורא, וכל זה בשירי חול. וכן נראה מדברי הגאונים שהתירו "איקאע אל קציב", שאינו משמיע צליל נגינה, אבל כתבו ש"יש שיקול בזה בשירי חול".

ואם תאמר שגם האירוס נאסר אף בשירי קודש, והוא אמינא של רבא שעשה לבנו טנבורא כיוון שאינו דומה לאירוס ממש, עדין יקשה מדוע לא הובא דין זה להלכה ברי"ף וברמב"ם? ואם תאמר שאדרבה, מפני שנאסרו כל השירים וגם שירי קודש בכלי, לכן לא הביא אותו, דממילא הוא אסור, הלוא הרמב"ם כותב בפירושו המשנה לכלים פרק טו: "ואירוס, כלי עגול דומה לכברה, ועליו קלף מצדו האחד, ומקישין עליו ביד, ושמו הידוע אצלינו "אלטאר", ופעמים מספידים את המתים בכלי הזה, וזה אצלינו הרבה". וברור שאין הרמב"ם קורא "אצלינו" לעכו"ם ח"ו, אלא ודאי מעיד רבנו שבעם ישראל ניגנו בימיו באירוס. ורואים מזה, וכן ממה שהשמיט רבנו את דין האירוס בספרו "יד החזקה" שלוש אפשרויות:

א. שאין הלכה כר' הונא, שאסר את הטנבורא, אלא הלכה כרבא, דעבד לבריה טנבורא, משום שרב חסדא זלזל בו, וכל התופים מותרים בשירי חולין שלא על היין, וכל שכן בשירי קודש, שהם למצווה יחד עם כל כלי השיר, כמבואר בתשובות הגאונים.

רבי יצחק בן חיים בן אברהם הכהן (נולד בשנת 1467 לספה"נ לערך, חיבר ספר בשם "עץ חיים", אומר שהמוסיקה היא המכינה את שכלו של האדם ומסייעת לו להגשים את המטרות הנעלות. שירת הלויים במקדש נועדה כדי להכין את שכלם אל העיון. מטרת השירה להביא את המאזין לפעולה שכלית, בתנאי שהמאזין משתחרר מן הצד הגשמי. עבודת הבורא זקוקה לשמחה ולהתלהבות. גם רבי אליהו מזרחי (ראש רבני קושטא בשו"ת הראם, שאלה נז) רואה במוסיקה מדע חשוב, ואומר: "שלא ילמדו את הקראים משום לימוד שבעולם, לא מקרא, לא משנה ולא מספר תשבורת [גאומטריה] ולא תכונה ולא מוסיקה". המוסיקה נזכרת יחד עם מקצועות התורה החשובים, המקרא והמשנה, ויחד עם המדעים הבסיסים, הגאומטריה והאסטרונומיה.

ראה עוד הרב ד"ר חננאל סרי, כוחו של ניגון, מסורה ליוסף ו, עמ' 339, שכתב שהמוזיקה היא הנאה גשמית ובגדר מותרות שיש להימנע מהם מלבד מקרים נדירים כשהאדם נזקק לה. לאור האמור לעיל, כשמטרת המוזיקה היא בצורה מפורקת ומפוכחת להתעוררות לעבודת ה', היא רצויה.

ב. כל כלי השיר של חולין נאסרו מפני החורבן, אבל עדיין הותר האירוס, ורק בפולמוס של אספסיאנוס אסרו גם את האירוס בשירת חולין שלא על היין. ואין צורך לכתוב אותו בהלכה, שהרי נאסרה אפילו שירת חולין בפה על היין.

ג. תחילה אסרו את כל הכלים בשירת חולין, ואחר כך גזרו על האירוס אף בשמחת מצווה, מפני שהוא, "תוף המקשקש ומשמיע קול גדול והמייה יתירה", כמו שכתבו רש"י והמאירי הנזכרים לעיל. אך כבר נהגו כל ישראל להקל אף בזה "בקולות של שמחה" של בתי חתנים וכו', כמו שכתבו הגאונים.

בין כך ובין כך, העיקר הוא כפי דעת הגאונים, שהאיסור הוא רק בשירי חול. ומעתה יתבאר לשון רבנו הרמב"ם כמין חומר. וזה לשונו:⁹⁷

וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר. וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין אסורה, שנאמר "בשיר לא ישתו יין". וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין.

וביאור דבריו הוא: **וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר**. משבטלה סנהדרין גזרו על שירי חולין בכלי בבית המשתה על היין. כמבואר בסוטה ובגיטין ובירושלמי, מפני שבטלה הסמכות היכולה לכפות שלא יבואו לידי מילות נבלה בשיר.

וכן: **וכל מיני זמר**. והיינו זמר של חולין, כדברי ר' יוחנן, "השותה בד' מיני זמר" וכו', ולא דווקא ארבעת הללו, כולל האירוס והטנבורא.

עוד הוא אומר: **"וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן"**. דברים אלו אמורים בשירת חולין, וכל שכן בשירת עגבים המביאה לידי התרגשות הנפש לכוחותיה השפלים, אלא שרבנו לא עסק בה כאן כלל, לאפוקי "מהקש שמקישים עליו", "איכאע אל קציב", שנאמר בתשובות הגאונים, שאינו משמיע קול שיר, ולכן הוא מותר אף בשירי חולין שלא על היין ושאיין בהם ניבול פה. אבל שאר כלים, כמו הטנבורא, וכל שכן הדרבוקה, המשמיעה צליל של כלי, היינו של האירוס – אסורים, אבל מותר לתופף בכלי בית, כמו בפח שהתימנים מתופפים עליו, הנקרא "תנפה"⁹⁸. אבל דיסקים וקלטות של שירי חול אסור לשמוע אותם בבית המשתה, מפני שהם בכלל משמיעי קול. ופשוט.

97 הלכות תעניות, פרק ה, הלכה יד.

98 ומה שנהגו בתימן שלא לנגן אף בשירי קודש אינו משום החורבן, אלא שהיו מקומות שאסר השלטון לנגן בהם, וכן היו מקומות בתימן שתיקנו שלא לנגן, כמו שכתוב בשולחן ערוך המקוצר "עיני יצחק" (רצאבי), מועדים ג, עמ' קנ, בשם מהר"י קורה, בהקדמתו לפירושו על דיואן השירים, הנקרא "משכיל על נגינות", שאיסור נגינה בכלי "אינו מן הדין אלא תקנת קדמונינו [באותם מקומות]". אנו רואים שגם הגאון זצ"ל הנ"ל הבין שהרמב"ם לא אסר כלי נגינת קודש ואינו אלא מנהג תימן באותם מקומות.

וכן הביין בפשיטות מהר"י אבוהב ב"מנורת המאור". וזה לשונו: ⁹⁹ "ואסור לנגן בסעודה של רשות בכל מיני זמר. כדגרסי' במ' ברכות: אודנא דשמעא זמר תעקר".

עוד הוא אומר: "ואסור לשמען מפני החורבן". זאת אף אם המנגן גוי, משום שגזרו מפני החורבן גם על משמיעי קול של שיר של חולין, ¹⁰⁰ וכל זה לא מפני הצער, כי לזה תיקנו חכמים תקנות אחרות, כגון גזרת עטרות חתנים ונתינת אפר על ראשם, אלא שביטול הסנהדרין, שהעם נמנעו מלהגיע לשירי פריצות מאימתם, הוא חלק מן החורבן. וכל זה דווקא בשירת חולין במשתה היין ובכלי.

וכן: ואפילו שירה בפה על היין אסורה, שנאמר "בשיר לא ישתו יין". ¹⁰¹ היינו, אף על פי שבמקור נאסרה רק שירת חולין בכלי במשתה היין, ובכלי אף שלא במשתה. אבל בשירי חולין בפה שלא על היין, זלזל רב חסדא בו, ולכן התיר אותו, והכל לפי העניין, כמו שכתוב בתשובות הגאונים והמאירי. וכל שכן בשירי חולין שאין בהם ניבול פה, שהתירו אותם אם הם לצורך זירו עבודה. והביא רבנו פסוק זה, ולא את הפסוק "אל תשמח ישראל", כדי להדגיש שנאסרה שירה רק על היין אף בפה. וכן כתב הב"ח בסימן תקס, וכוונתו לשירי חול.

ומה שאמר: "וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות", היינו בפה. ובהמשך דבריו הוא אומר: "או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן". משמע "שיר" כאן הוא בכלי. ומאחר שדבריו בנויים על לשון הגאונים והרי"ף, ומאחר שבתשובות הגאונים כתוב: "בקולות שלשמחה, ואומ' דברי שירות ותושבחות לפני הקב"ה [...] בקול נגינות" (וכן לשון הרא"ש, ברכות, פרק ה, סימן א), ולשון הרי"ף, "דברי שירות ותושבחות וזכרון חסדיו של הקב"ה", ובוודאי שרק קיצר מלשון הגאון, שהרי ציטט אותו לא כדי לחלוק עליו. וכן עולה מדברי רבנו בתשובתו: "זמר דברי שירות ותושבחות, כמו שכתב בעל ההלכות ז"ל", שנמצא שדבריו ב"יד החזקה", "שיר של הודאות", הם קיצור מה שהביא מן הרי"ף המדבר על "זמר", היינו עם כלי. ¹⁰² וכוונת רבנו ב"שיר של הודיות" בכלי, לפי

99 פרק ב, תפילה, הלכות תשעה באב, עמ' 349.

100 הרב יצחק שילת, איגרות הרמב"ם, עמ' תכח, אומר שהירידה הרוחנית של תוכן השירים בעקבות החורבן גרמה לחז"ל לאסור את הנגינה המזויפת הריקה מתוכן רוחני, ולכן זה נקרא "מפני החורבן". ועיין מאמרו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, "הגזירות על הזמרה מאז חורבן המקדש" (באתר ישיבת ההסדר ברכת משה), הסובר שעיקר האיסור הוא רק כשה"שמחה יתירה". לעניות דעתי, שמחה יתרה נאסרה מהא דכתיב "אז ימלא שחוק פינור", ולא משום "אל תשמח ישראל", ומה שאסר רבנו הוא שירת חולין.

101 ישעיהו כד, ט.

102 ואם תאמר, דברי שירות הם בלי נעימה, ושיר של הודיות הוא בנעימה בפה, יקשה, הלוא כל ישראל אומרים שבח בפה בקידוש על היין, ומה זה "וכבר נהגו"? ! ומדברי רבנו בפירוש המשנה ובתשובתו מתבאר להדיא כהגאונים. ואין לומר שחזר בו רבנו ממה שאמר בתשובתו, מפני שתשובתו נכתבה אחר שכתב את ה"יד החזקה", שהרי הוא מזכיר בה את ספרו "מורה הנבוכים".

שסתם שיר הוא בכלי, דאם לא כן, מדוע לעיל סייג את דבריו ואמר "ואפילו שירה בפה [...]". ומי שאומר שקולות של שמחה הם רק בפה, טועה הוא. אדרבה, כך עולה מלשון הפסוק הנאמר על הגאולה ובניין ירושלים: "עוד ישמע [...] קול ששון וקול שמחה"¹⁰³. והרי מוסכם על הכל שכשייבנה בית המקדש ינגנו בכלים, וכל זה כדי להסביר את לשון רבנו, שהיא מטעה למי שאינו בקיא במקורות ובלשון, אבל עצם העניין פשוט הוא: כל מה שנאסר מפני החורבן אינו משום צער החורבן אלא מטעם שלא יבואו לידי ניבול פה בשיר, וזה רק בשירת חולין בכלי או בפה על היין.¹⁰⁴

עוד הוא אומר: "על היין". ודאי אין כוונתו בדבריו לשתיית יין בכמות מוגזמת, כפי שהבאתי לעיל בתשובתו מספר "מורה הנבוכים", דבריו הקשים בגנות היין, וכוונתו שיותר לשתות רק מעט יין המשמח.¹⁰⁵ ולזה התכוון באמרו "וכבר נהגו", היינו אף על היין ואף בסעודת הרשות בשירי קודש.¹⁰⁶

***

נמצאו להלכה ארבעה עיקרים:

1. כל שירי הקודש מותרים בכל הכלים, ואפילו בסעודת הרשות, ואפילו על היין, אם כוונת השותה בכל צד ואופן של עבודת ה' או לרפואה או לשמחה ומצב רוח טוב לעבודת ה' והרחקת דאגות וחיזוק וקירוב רחוקים, וכל שכן שמחה של מצווה, ועל אחת כמה וכמה להכנעה ולדבקות, שאין לך דבר גדול מזה.
2. אסור לשיר שירי חול בכלים במילות חול על היין, ובוודאי שאסור לשיר שירים שיש בהם ניבול פה.
3. אסור לשיר בפה שירי חול בבית המשתה על היין, ושלא על היין מותר. ושומר נפשו ירחק משירי חול, והכל לפי העניין ולפי מה שהוא אדם.

103 ירמיהו לג, י-יא.

104 ומה שנוהגים בירושלים חלק מן החסידים שלא לנגן בחתונה, הוא תקנה שתוקנה בתקופה מאוחרת על ידי רבי מאיר אורבך כזכר לחורבן בעקבות מגפה. עיין במאמרו של הרב טוביה פריינד, בקובץ בא"י סה עמ' קה, ובהערות עליו בגיליונות הבאים. ולא שייך לעניין תקנת חז"ל. ואין היתר אלא בתופים, שבהם התירו מפני שהרעש הגדול שהם מקימים משקיט את שירת הנשים. ואם מפני החורבן היה להם לאסור תופים כמו האירוס. ונדמה לי שהתופים של היום גדולים מן האירוס.

105 ובוזה מתורצת קושיית המהר"ל בספר נצח ישראל, פרק כג, התמה: איך ישירו לה' מתוך שכרות?

106 כמו שכתב בערוך השולחן, אורח חיים, הלכות תשעה באב, סימן תקס, סעיף ז, וזה לשונו: "וכתב רבינו הב"י בסעיף ג' דכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדיו של הקב"ה על היין", כלומר דבכהאיי גוונא אפילו בסעודת רשות מותר".

4. מותר לשיר בפה שירי חול שאין בהם ניבול פה לצורך זירוז עבודה שלא על היין. כמו שהקל רב חסדא.
5. ונשאר עוד לברר האם מותר אף בכלי בשירי חול בבית וכן השומע שירי חול בכלי לזירוז עבודה שלא ישתעמם?¹⁰⁷

107 כי מדברי מר עוקבא לריש גלותא דהוי דמיך בזמרא, אפשר לומר כתוספות, ששם דווקא אסור מפני שהיה מתענג ביותר, ואפשר שבכל מקרה אסור, ומאידך אפשר שגם בזה זלזל רב חסדא. ומאידך גיסא, יש צד לאסור, לפי מה שלמדנו על אחר, שלא פסק זמר יווני מביתו, ורש"י כתב שהיה לו להניחו מפני החורבן. ומאידך גיסא, אפשר ששם מדובר בזמר של ע"ז שהיה מצוי בזמנם. וכן יש להסתפק בלשון רבנו, "אסור לשמח בהן ואסור לשמען", האם אסור דווקא למטרת "שמחה" או שמא "אסור לשמען" אף לצורך זירוז עבודה, ושמא "אסור לשמען" חוזר אל שירת שמחת חולין אפילו כשמנגן גוי, אבל שירה קלסית להפיג השעמום שרי. וצ"ע. אבל ברור שנעימות בלא מילים כדי להרגיע או לחזק עצמו שרי, שזה בכלל צורך מצווה, ויהי רצון שכל מעשינו יהיו לשם שמים.

